

EMONA V POZNI ANTIKI

LJUDMILA PLESNIČAR-GEC

Mestni muzej, Ljubljana

Razgibano obdobje pozne antike je brez dvoma močno vplivalo na Emono, ki je bila s svojo lego ob magistrali prizadeta priča številnim dogajanjem. Tako že v vojni med Teodozijem in Maksimom. Po letu 383, ko ga je britanska vojska oklicala za cesarja, je Maximus prodiral preko Galije, Italije in Akvileje v Panonijo ter se po obleganju Emone napotil proti Sisciji, kjer ga je Teodozijeva konjenica premagala in pognala v beg njegove čete.¹ Po odločilnem spopadu leta 388 pri Ptujju, ki se je odločil v Teodozijevo korist, je Maximus zbežal v Akvilejo.² Teodozije ga je sledil po stari vojaški poti Celeia—Atrans—Emona. Emonci so takrat sprejeli Teodozija z vsem sijajem, ki so ga premogli.³ O tem, da bi Maximus pri svojem pohodu in umiku Emono tudi zasedel, viri ne govorijo. Verjetno je Emona ostala nepoškodovana kakor Poetovio, saj je bilo emonsko obrambno obzidje v tistem času še močno. Morda so tedaj zazidali stranske izhode. Pri izkopavanju severnih utrdb Emone leta 1961/62 smo zasledili dvoje, v pozni antiki zazidanih stranskih vrat. Enako sliko daje južno obrambno zidovje na Mirju, ki ga je odkopal W. Schmid.⁴ Prav gotovo pa ni Maximus ne pri obleganju Emone, ko je prodiral iz Italije proti Sisciji, ne ko se je premagan vračal v Akvilejo, prizanesel okolici in naselju zunaj obzidja. Dve razrušeni stavbi izven mestnega areala — ena pod Srednjo ekonomsko šolo v Gregorčičevi ulici, odkopana leta 1933⁵ ter druga, na Trgu MDB, odkopana leta 1965,⁶ kjer je bil najden izgubljen Teodezijevega novca, kovan med leti 375—383, v izravnanih ruševinah — sta dokaz, da je bila katastrofalna razrušitev v zvezi z nemirnim časom te državljanske vojne.

Arheološka odkritja zadnjih let počasi, vendar zanesljivo dopolnjujejo pisane vire o vznemirljivem obdobju petega, morda še šestega stoletja in obenem nakazujejo urbanistično shemo tedanjega mesta. Tako

¹ J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Dela SAZU 4 (1950) 62. Latini Pacati panegyri. Theodosio dictus, 34.

² O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt 5 (1913) 215.

³ Pacatus, 37.

⁴ W. Schmid, Emona. Jahrb. f. Altkd. 7, 1913, 67.

⁵ R. Ložar, Glasnik Muz. druž. za Slovenijo 14, 1933, 37.

⁶ Lj. Plesničar-Gec, Zaščitno izkopavanje rimske stavbe ob Tržaški cesti v Ljubljani. Arh. vestnik 17, 1966, 435—463.

se je pokazala skupina javnih zgradb, ki so imele v pozni antiki centralno vlogo. Med Gregorčičevo in Erjavčevo cesto, na lokaciji telovadnice Osnovne šole Majde Vrhovnik, to je v insuli XXXII ob zahodnem emonskem obzidju, smo v letu 1969 odkopali poznoantični baptisterij pravokotnega tlorisa z oktogonalno piscino. Na zahodu in severu je baptisterij vezan z zgradbo, ogrevano s toplim zrakom in tlakovano z mozaiki, morda škofijsko palačo. Na jug mu je prizidan z mozaikom okrašen, nad 15 m dolg portik, ki vodi morda v še neodkrito škofijsko cerkev. Napisi v muzivnih tleh baptisterija spričujejo imena donatorjev: Ursus, Archelaus z ženo Honorato, Marcellina, Theodora. V tleh portika ohranjeni napis pa z besedami: *Archidiacono Antioco Battisterium Et Porticus Cum Gloria Et Laetitia Perfectum Est*, spričuje namen in oznako obeh objektov.

Obstoj cerkvene občine je dokazan s pismi sv. Hieronima (350—419).⁷ Eno izmed pisem je namenjeno pobožnim devicam v Emoni, drugo menihu Antoniju. Dalje, leta 381 se je cerkvenega zbora v Akvileji udeležil emonski škof Maximus.⁸ Na zborovanju v Gradežu,⁹ med leti 571—577 je zaključni protokol podpisal tudi emonski škof Patricius. Življenje Emone se je moralo končati pred vpadom Slovanov, kar je dokazano z begom prebivalcev pod vodstvom škofa Joannesa v Novi Grad v Istri.¹⁰ Novo odkrite ostanke sakralne arhitekture lahko vključimo prav v te historične podatke. Debel sloj žganine, ki smo ga našli po površini izkopanih objektov, kažejo na hitro in katastrofalno razrušitev. V kolikor pa so objekti preživeli vpad Hunov in opustošenje Emone leta 452,¹¹ jih moremo smatrati za priče prehoda iz pozne antike v zgodnji srednji vek.

Arhitektonski kompleks sakralnih stavb med Gregorčičevo in Erjavčevo cesto pa se hkrati vključuje v emonski upravni center, ki je bil v zadnjih petih letih raziskan od Igriške do Gradišča ter od Gregorčičeve do Rimske ceste, to je ob sečišču ulic *cardo maximus* in *decumanus maximus*. V zadnjih petih letih smo na tem predelu odkrili del foruma s profano baziliko in tržne objekte. Rezultati kažejo, da je v drugem ali tretjem stoletju bila na tržne zgradbe, ki so se razprostirale vzdolž Gregorčičeve ulice in deloma Gradišča ob vzhodnem robu foruma, prislonjena basilica profana, ki je — predelana — opravljala svojo funkcijo še v obdobju četrtega in petega stoletja ter prav gotovo dočakala zmago-slavni prihod Teodozija in hunski vpad.

Po katastrofalni razrušitvi Emone in magistratnega centra, je zrasla na izravnanih ruševinah okrogla stavba, premera 15 m, debeline zidov 1,50 m, zgrajena iz ostankov porušenega foruma. Poznoantična kapitela

⁷ Sv. Hieronima izbrana pisma 1, ed. F. Lukman (1941) 272. J. Šašel, Emona. RE Suppl. II (1968) 568.

⁸ J. Šašel, o. c. 568 (S. Ambrosii opera, Migne PL XVI col. 934, 59 et 939, 76).

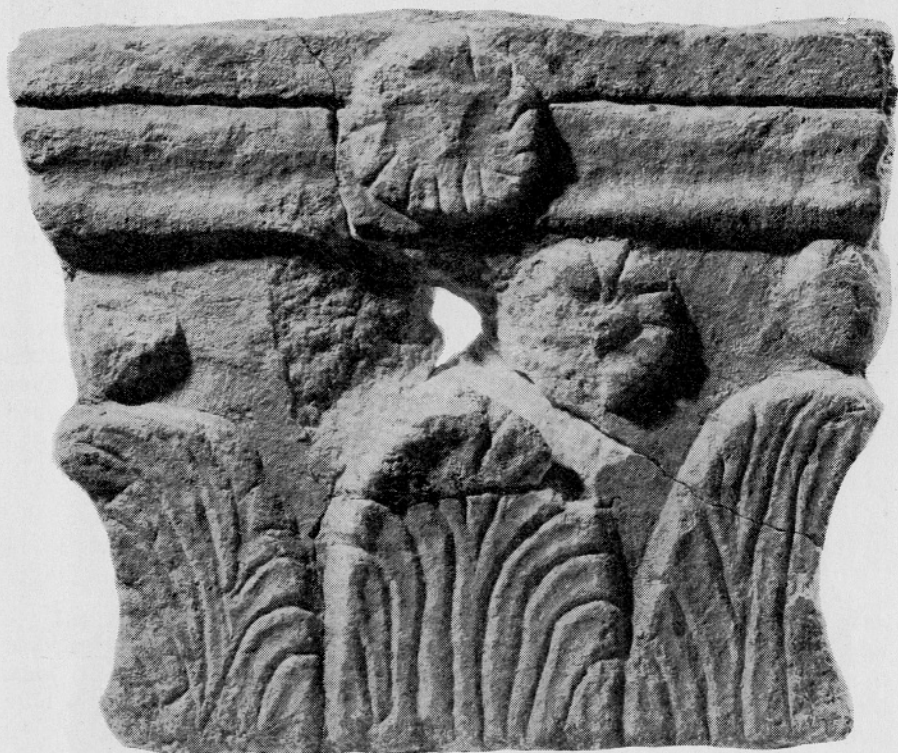
⁹ J. Šašel, o. c. 576 (MGH LL³ II 588). F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev 1 (1902) št. 85.

¹⁰ J. Klemenc, Zgodovina Emone v Zgodovini Ljubljane 1 (1955) 356. J. Rus, Joannes zadnji škof panonske a prvi istrske Emone. Glasnik Muz. druš. za Slovenijo 20, 1939, 152 ss.

¹¹ J. Klemenc, o. c.

dveh pilastrov,¹² velikosti 32 × 40 cm, 43 × 21 cm, vzdana v temelje sosednje sedaj porušene stavbe Doma visokošolk na Gradišču, bosta morda pomagala razrešiti namen okrogle stavbe na nekdanjem foramskem prostoru in s tem morda zapolnila vrzel 6. stoletja, vrzel prehoda iz pozne antike v zgodnji srednji vek (sl. 1, 2).

Tudi izkopenine na lokacijah insule XXX in XXIX na novem Trgu revolucije ob severnem obzidju Emone ter insule XV na Jakopičevem vrtu¹³ ob jugovzhodnem vogalu rimskega mesta, dokazujejo življenje po razrušitvi Emone, čeprav spričujejo ognjišča, ki smo jih zasledili v insuli XXX, ter tanek sloj glinastega tlaka na razvalinah insule XV, le skromno obnovljena bivališča.

Sl. 1. Ljubljana, Ferantov vrt (Gradišče 14) — insula XX. Kapitel pilastra
 Fig. 1. Ljubljana, le jardin de Ferant (Gradišče 14) — insula XX.
 Chapiteau d'un pilastre

¹² Najbližje analogije podobnih kapitelov pilastrov: Kapitel z Medulinske ul. v Puli (B. Marušič, Kasnoantička i bizantinska Pula [1957] T. 13: 2). Kapitel pilastra iz Virunuma (R. Noll, Frühes Christentum in Österreich [1954] Abb. 22).

¹³ Lj. Plesničar-Gec, Jakopičev vrt (1968).

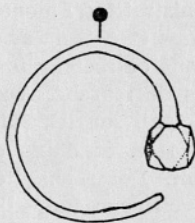

Sl. 2. Ljubljana, Ferantov vrt (Gradišče 14) — insula XX. Kapitel pilastra
Fig. 2. Ljubljana, le jardin de Ferant (Gradišče 14) — insula XX.
Chapiteau d'un pilastre

Srednjeveška Ljubljana je zrastle iz ostankov emonskih ruševin kot kažejo izkopani temelji nosilnih zidov emonskih hiš. Dokumentacija zadnje gradbene faze je prav zaradi srednjeveških posegov otežkočena. Spremnega gradiva, predvsem drobnih najdb, ki bi datirale poznoantična obnovitvena dela, ni bilo mogoče zaslediti. Nasprotno pa je gradivo, ki spremlja katastrofalno razrušitev Emone, mnogoštevilno. Nahaja se v debelem sloju žganine in pod njo. Bogato so zastopane čebuličaste fibule iz prehoda 4. v 5. stoletje, glazirane oljenke in plitve glazirane skodele z navzven zavahanim ustjem, dalje rdeče-sivo pečene nizke cilindrične skodele,¹⁴ kosi steklenih čaš svetlozelene barve s klekastim ustjem in stekleničke s kroglastim trupom in vboklim dnom.¹⁵ Dokaz poznoantičnega življa v Emoni je tudi srebrni uhan s prirezano masivno kocko z insule XV. Najden je bil v humozni plasti 60 cm pod površino (sl. 3).¹⁶

Sl. 3. Ljubljana, Jakopičev vrt (Mirje 4) — insula XV. Srebrni uhan s kocko

Fig. 3. Ljubljana, le jardin de Jakopič (Mirje 4) — insula XV. Boucle d'oreille d'argent avec un cube

Točnejšo podobo Emone v pozni antiki bo dala šele sistematična obdelava drobnega gradiva z analizo novo odkopane poznoantične arhitekture, epigrafsko gradivo starokrščanskega objekta ob šoli Majde Vrhovnik in obdelava številnega numizmatičnega materiala iz zadnje gradbene faze.

RÉSUMÉ

Emona dans l'antiquité avancée

Les fouilles archéologiques des dernières années complètent lentement, mais sûrement les sources écrites sur la période agitée du 5e et peut-être aussi du 6e siècle, et à la fois elles indiquent le schéma urbanistique de la ville d'alors. Ainsi est apparu un groupe de bâtiments publics, qui avaient un rôle central dans l'antiquité avancée. Entre les rues Gregorčič et Erjavec, près de l'enceinte occidentale d'Emona, c'est-à-dire dans l'insula XXXII, nous avons déterré en 1969 un baptistère de l'antiquité avancée au plan de base rectangulaire avec une piscine octogonale. A l'ouest et au nord, le baptistère

¹⁴ Ta zvrst keramike je prisotna v vseh poznoantičnih plasteh. V Emoni je bila v uporabi od 3. stoletja dalje.

¹⁵ S. Petru, Antično steklo iz dolenskih grobov. Razprave SAZU 6, 1969, 176. Oblikovno sorodne stekleničke je odkopala v poznoantični plasti na Bregu pri Ptujju I. Mikl-Curk (Arh. vestnik 15-16, 1964-65 [1965] T. 1: 8 in T. 3: 15).

¹⁶ L. Bolta, Nécropole du bas — empire à Rifnik pres de Šentjur. Inventaria arch. 12, 1969, Y 115: 1. B. Marušič, Arh. vestnik 6, 1955, T. 3: 9.

est relié au bâtiment, chauffé à l'air chaud et pavé de mosaïques, peut-être le palais épiscopal. Au sud lui est rattaché un portique de plus de 15 m de longueur, décoré d'une mosaïque, qui mène peut-être à l'église épiscopale non encore découverte. Les inscriptions dans le sol mosaïqué du baptistère attestent les noms des donateurs: Ursus, Archelaus avec sa femme Honorata, Marcellina, Theodora. Sur le sol du portique est conservée l'inscription conçue en ces termes: *Archidiacono Antioco Battisterium Et Porticus Cum Gloria Et Laetitia Perfectum Est*, qui atteste l'intention et la désignation des deux ouvrages. L'épaisse couche de restes brûlés que nous avons trouvée à la surface des ouvrages déterrés, indique une destruction rapide et catastrophique. Mais si les ouvrages ont survécu à l'incursion des Huns et à la dévastation d'Emona en 452, nous pouvons les considérer comme les témoins de la transition de l'antiquité avancée au haut moyen âge.

Le complexe architectural des bâtiments sacrés s'incorpore à la fois au centre administratif d'Emona, qui se trouve au point d'intersection des rues *cardo maximus* et *decumanus maximus*. Dans les dernières années nous avons découvert dans ce secteur une partie du forum avec une basilique profane et des ouvrages de marché. Après la destruction catastrophique d'Emona et du centre municipal, sur les ruines aplanies on a érigé un bâtiment rond, d'un diamètre de 15 m et d'une épaisseur de murs de 1,5 m, avec les restes du forum détruit. Deux chapiteaux de deux pilastres de l'antiquité avancée, trouvés au voisinage immédiat, aideront peut-être à résoudre la destination du bâtiment circulaire sur l'ancien emplacement du forum, comblant peut-être par là la lacune du 6e siècle, la lacune du passage de l'antiquité avancée au haut moyen âge.

La preuve de la vie dans l'antiquité avancée à Emona, ce sont les nombreux menus matériaux: les fibules de l'antiquité avancée, les céramiques et la boucle d'oreille d'argent avec un cube massif tronqué de l'insula XV.

Une image plus exacte d'Emona dans l'antiquité avancée sera donnée seulement par le traitement systématique des menus matériaux, l'analyse de l'architecture récemment déterrée de l'antiquité avancée, les matériaux épigraphiques du bâtiment vieux-chrétien et le traitement des nombreux matériaux numismatiques de la dernière phase de construction d'Emona.